

I. NAUCZANIE OJCA ŚWIĘTEGO

1. *Fragmenty adhortacji apostolskiej „Africae munus” dotyczące liturgii*

W dniu 19 listopada 2011 r. w czasie wizyty w Beninie papież Benedykt XVI w Ouidah podpisał i wręczył przedstawicielom Kościoła w Afryce adhortację apostolską będącą podsumowaniem obrad Synodu Biskupów poświęconego temu kontynentowi. Pełny tekst adhortacji zaczynającej się od słów „Africae munus” znajduje się na stronie internetowej http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/apost_exhortations/documents/hf_ben-xvi_exh_20111119_africae-munus_pl.html. Tu drukujemy fragmenty tego dokumentu dotyczące liturgii.

Rozdział II

OBSZARY POJEDNANIA, SPRAWIEDLIWOŚCI I POKOJU

31. W tym miejscu chciałbym wskazać na kilka obszarów, jakie Ojcowie synodalni wymienili dla obecnej misji Kościoła w trosce, aby pomóc Afryce w uwolnieniu się od sił, które ją paraliżują. Czyż Chrystus nie powiedział najpierw do paralytyka: «Odpuszczają ci się twoje grzechy», a następnie: «Wstań!» (Łk 5, 20. 24)?

I. Wzgląd na osobę ludzką

A. «Metanoia»: autentyczne nawrócenie

32. Główną troską członków Synodu w obliczu sytuacji kontynentu było poszukiwanie sposobów, aby w sercach Afrykanów – uczniów Chrystusa – rozpalic pragnienie skutecznego podjęcia życia Ewangelią w ich życiu osobistym i w społeczeństwie. Chrystus nieustannie wzywa do *metanoi*, do nawrócenia.^[51] Chrześcijanie niosą w sobie ducha i zwyczaj swoich czasów i swojego środowiska. Ale dzięki łasce chrztu są zachęceni do rezygnacji z dominujących szkodliwych tendencji i do pójścia pod prąd. Takie świadectwo wymaga zdecydowanego podejmowania «nieustannego nawrócenia się do Ojca, źródła wszelkiego autentycznego życia. Tylko On może nas ocalić od złego, od wszelkich pokus i zachować nas w Swoim Duchu, pośród walki z siłami zła».^[52] Owo nawrócenie możliwe jest jedynie w oparciu o przekonania religijne umocnione przez autentyczną katechezę. Trzeba więc «utrzymywać żywą więź pomiędzy zapamiętaną treścią katechizmu a przeżywaną katechizacją, aby doprowadzić do głębokiego i trwałego nawrócenia i przemiany życia».^[53] Nawrócenie przeżywa się w sposób szczególnie w sakramencie pojednania, na który zostanie zwrócona wyjątkowa uwaga, by uczynić zeń prawdziwą «szkołę serca». W tej szkole uczeń Chrystusa kształtuje w sobie, krok po kroku, dojrzałe życie chrześcijańskie, zwracając uwagę na wymiary teologiczne i moralne swoich czynów. Staje się on w ten sposób zdolnym, by «stawiać czoło trudnościom życia społecznego, politycznego, gospodarczego i kulturowego»^[54] przez życie przeniknięte duchem ewangelicz-

nym. Wkład w nie chrześcijan w Afryce będzie decydujący, jeśli rozumienie wiary prowadzi do rozumienia rzeczywistości.^[55] Z tego względu niezbędne jest wychowanie do wiary – w przeciwnym razie Chrystus będzie jedynie dodatkiem do naszych teorii. Słowo i świadectwo życia muszą iść razem.^[56] Jednakże samo świadectwo nie wystarczy, ponieważ «nawet najpiękniejsze świadectwo przestanie wreszcie kiedyś oddziaływać bez objaśnienia, podbudowania i rozwinięcia go przez jasne i niedwuznaczne przepowiadanie Pana Jezusa. To właśnie chciał wyrazić św. Piotr w słowach: “bądźcie zawsze gotowi do uzasadnienia tej nadziei, która w was jest” (I P 3, 15)».^[57]

B. Życ prawdziwą sakramentu Pokuty i Pojednania

33. Członkowie Synodu podkreślili między innymi, że wielu chrześcijan w Afryce przyjmuje dwuznaczną postawę wobec sprawowania sakramentu pojednania. Równocześnie ci sami chrześcijanie są często bardzo skrupulatni w stosowaniu tradycyjnych obrzędów pojednania. Aby pomóc wierzącemu katolikowi żyć autentycznym dążeniem do *metanoi* w korzystaniu z tego sakramentu, w którym cała mentalność nakierowuje się na spotkanie z Chrystusem,^[58] dobrze byłoby, gdyby biskupi zlecili poważne badania nad tradycyjnymi afrykańskimi ceremoniami pojednania, aby ocenić ich aspekty pozytywne oraz ograniczenia. Te tradycyjne środki pedagogiczne^[59] nie mogą bowiem w żadnym wypadku zastępować sakramentu. Posynodalna adhortacja apostolska błogosławionego Jana Pawła II *Reconciliatio et paenitentia* wyraźnie przypominała, kto jest szafarzem i jakie są formy sakramentu pokuty i pojednania.^[60] Tradycyjne środki pedagogiczne mogą jedynie przyczynić się do zmniejszenia rozdarcia odczuwanego i doświadczanego przez niektórych wiernych, pomagając z większą głębią i prawdą otworzyć się na Chrystusa, jedyne wielkiego Pośrednika, by uzyskać łaskę sakramentu pokuty. Sakrament ten sprawowany w wierze wystarczy, aby pojednać nas z Bogiem i bliźnim.^[61] W ostateczności to Bóg w swoim Synu jedna nas ze sobą i z innymi ludźmi.

C. Duchowość komunii

34. Pojednanie nie jest odosobnionym aktem, ale długim procesem, dzięki któremu każdy uzdrawia się w miłości: tej miłości, która leczy poprzez działanie słowa Bożego. Staje się ono wówczas sposobem życia, a jednocześnie misją. Aby udało się prawdziwe pojednanie i wprowadzenie ducha komunii poprzez pojednanie, Kościół potrzebuje świadków, którzy byliby głęboko zakorzenieni w Chrystusie oraz karmili się Jego słowem i sakramentami. Tak więc dążąc do świętości, świadkowie ci są w stanie zaangażować się w dzieło komunii rodziny Bożej, na wzór Chrystusa przekazując światu ducha pojednania, sprawiedliwości i pokoju, jeśli to konieczne nawet po męczeństwo.

35. Chciałbym przypomnieć warunki duchowości komunii, jakie papież Jan Paweł II zaproponował całemu Kościołowi: zdolność dostrzegania światła tajemnicy Trójcy Świętej w obliczu drugiego człowieka^[62]; okazywanie uwagi «dzięki głębokiej jedności mistycznego Ciała, a zatem postrzegania brata w wierze jako “kogoś bliskiego”, co pozwala dzielić jego radości i cierpienia, odgadywać jego pragnienia i zaspokajać jego potrzeby, ofiarować mu prawdziwą i głęboką przyjaźń»;^[63] ponadto zdolność

rozpoznawania tego, co jest pozytywne w drugim, aby go zaakceptować i docenić jako dar, którym obdarza mnie Bóg poprzez tego, który go otrzymał, bez względu na jego osobę, która staje się szafarzem łask Bożych; i wreszcie «umiejętność “czynienia miejsca” bratu, wzajemnego “noszenia brzemion” (por. *Ga* 6, 2) i odrzucania pokus egoizmu, które nieustannie nam zagrażają, rodząc rywalizację, bezwzględne dążenie do kariery, nieufność, zazdrość».^[64]

W ten sposób mężczyźni i kobiety dojrzewają w wierze i komunii, dając dowody odwagi w prawdzie i samozaparciu, napełnieni radością. Dają więc oni prorocze świadectwo życia zgodnego ze swą wiarą. Ich wzorem jest Maryja, Matka Kościoła, która umiała przyjąć Słowo Boże: słuchając Słowa, była w stanie rozumieć potrzeby ludzi i wstawiać się za nimi ze współczuciem.^[65]

D. Inkulturacja Ewangelii i ewangelizacja kultury

36. Aby urzeczywistnić tę komunie, dobrze byłoby powrócić do jednej z potrzeb ujawnionych podczas Pierwszego Zgromadzenia Synodalnego dla Afryki: pogłębionego studium tradycji i kultur afrykańskich. Członkowie Synodu stwierdzili istnienie dychotomii między niektórymi tradycyjnymi praktykami kultur afrykańskich a specyficznymi wymaganiami orędzia Chrystusa. Troska o rzeczowość i wiarygodność każe Kościołowi dokonać pogłębionego rozeznania, aby rozpoznać aspekty kultury stanowiące przeszkodę w nadawaniu realnego kształtu wartościom ewangelicznym, jak również tych, którzy je promują.^[66]

37. Nie można jednak zapominać, że prawdziwym sprawcą inkulturacji jest Duch Święty, «który pomyślnie przewodzi dialogowi między słowem Bożym, objawionym w Chrystusie, a najgłębszymi pytaniami, jakie rodzą się w różnorodności ludzi i kultur. W ten sposób wciąż dokonuje się w dziejach, w jedności tej samej i jedynej wiary wydarzenie Pięćdziesiątnicy, która wzbogaca się dzięki wielości języków i kultur».^[67] Duch Święty sprawia, że Ewangelia może przenikać wszystkie kultury, bez podporządkowania się którejkolwiek z nich.^[68] Biskupi dołożą starań, by czuwać nad tym wymogiem inkulturacji zgodnie z normami określonymi przez Kościół. Rozeznanie, jakie elementy kulturowe i jakie tradycje są sprzeczne z Ewangelią, pozwoli na odzielenie dobrego ziarna od kłokolu (por. *Mt* 13, 26). Pozostając w pełni sobą i dochowując bezwarunkowej wierności orędziu ewangelicznemu i kościelnej tradycji, chrześcijaństwo będzie przybierało w ten sposób oblicze różnych kultur i narodów, w których zostanie przyjęte i zapanuje. Kościół stanie się wówczas ikoną przyszłości, jaką przygotowuje nam Duch Boży,^[69] obrazem, w który Afryka wniesie swój własny wkład. W tym dziele inkulturacji, nie wolno zapomnieć o równie istotnym zadaniu ewangelizacji świata współczesnej kultury afrykańskiej.

38. Znane są inicjatywy Kościoła w dowartościowaniu i ochronie kultur afrykańskich. Bardzo ważne jest kontynuowanie tego zadania w czasie, gdy wymieszanie się ludów, choć stanowi pewne ubogacenie, często osłabia kultury i społeczeństwa. Tożsamość wspólnot afrykańskich jest stawką tych spotkań międzykulturowych. Trzeba więc zaangażować się w przekazywanie wartości, które Stwórca zaszczerpił w sercach Afrykanów od zarania dziejów. Były one łonem dla ukształtowania się społeczeństwa żyjącego w pewnej harmonii, ponieważ niosły w swym obrębie tradycyjne sposoby

zaprowadzania porządku, służące pokojowemu współistnieniu. Chodzi zatem o do wartościowanie tych elementów pozytywnych poprzez oświetlenie ich od wewnątrz (por. *J* 8, 12), aby do chrześcijan skutecznie dotarło orędzie Chrystusa, i aby w ten sposób światło Boga mogło jaśnieć przed ludźmi. Tak więc widząc dobre działania chrześcijan, mężczyźni i kobiety będą mogli chwalić «ich Ojca, który jest w niebie» (*Mt* 5, 16).

E. Dar Chrystusa: Eucharystia i słowo Boże

39. Poza różnicami pochodzenia i kultury wielkim wyzwaniem, które nas wszystkich oczekuje, jest rozpoznanie w osobie ludzkiej umiłowanej przez Boga fundamentu komunii, która szanuje i łączy w sobie specyficzny wkład różnych kultur.^[70] «Powinniśmy rzeczywiście otwierać granice między plemionami, grupami etnicznymi, religiami przed uniwersalną miłością Bożą».^[71] Mężczyźni i kobiety różniący się pochodzeniem, kulturą, językiem lub religią mogą zgodnie żyć razem.

40. W istocie Syn Boży zamieszkał między nami; za nas przelał swoją krew. Zgodnie ze swoją obietnicą, że będzie z nami aż do skończenia świata (por. *Mt* 28, 20) daje się każdego dnia jako pokarm w Eucharystii i Piśmie świętym. Napisałem w posynodalnej adhortacji apostołskiej *Verbum Domini*, że «Słowo i Eucharystia tak ściśle przynależą do siebie, że nie można zrozumieć pierwszego bez drugiej: słowo Boże staje się sakramentalnym ciałem w wydarzeniu eucharystycznym. Eucharystia otwiera nas na zrozumienie Pisma świętego, tak jak Pismo święte oświeca i wyjaśnia tajemnicę eucharystyczną».^[72]

41. Pismo święte zaświadcza, że przelana Krew Chrystusa staje się przez chrzest zasadą i więzią nowego braterstwa. Jest ona przeciwieństwem podziału, trybalizmu, rasizmu, etnocentryzmu (por. *Ga* 3, 26-29). Eucharystia jest siłą, która gromadzi rozproszone dzieci Boże i zachowuje je w komunii,^[73] «ponieważ w naszych żyłach płynie Krew samego Chrystusa, która uczyniła nas Synami Bożymi, członkami Rodziny Bożej».^[74] Przyjmując Jezusa w Eucharystii i Piśmie świętym, jesteśmy posłani do świata, aby dać mu Chrystusa poprzez służenie innym.^[75]

[...]

Rozdział III

II. Słowo Boże i sakramenty

A. Pismo święte

150. Według św. Hieronima, «nieznajomość Pisma [świętego] jest *nieznajomością* Chrystusa».^[199] Czytanie i rozważanie słowa Bożego daje nam nie tylko «najwyższą wartość poznania Jezusa Chrystusa» (*Flp* 3, 8), ale także głębiej zakorzenia nas w Chrystusie i ukierunkowuje naszą służbę pojednania, sprawiedliwości i pokoju. Jej źródło i punkt szczytowy stanowi sprawowanie Eucharystii, której pierwszą częścią jest Liturgia Słowa. Zalecam więc wspieranie apostołstwa biblijnego w każdej wspólnotcie chrześcijańskiej, w rodzinie i w ruchach kościelnych.

151. Niech każdy wierzący w Chrystusa nabierze zwyczaju codziennego czytania Biblii! Uważna lektura niedawnej adhortacji apostołskiej *Verbum Domini* dostarczy użytecznych wskazówek duszpasterskich. Należy więc czuwać nad wprowadzaniem wierzących w czcigodną i owocną tradycję *lectio divina*. Słowo Boże może bowiem pomóc w poznaniu Jezusa Chrystusa i dokonywać nawróceń, prowadzących do pojednania, gdyż przenika «pragnienia i myśli serca» (*Hbr* 4, 12). Ojcowie Synodu zachęcają chrześcijańskie wspólnoty parafialne, CEV/SCC, rodziny oraz stowarzyszenia i ruchy kościelne do dzielenia się słowem Bożym.^[200] Staną się wtedy bardziej miejscami, w których słowo Boże, budujące wspólnotę uczniów Chrystusa, będzie wspólnie czytane, rozważane i wielbione. Słowo to nieustannie odradza braterską komunie (por. *I P* 1, 22-25).

B. Eucharystia

152. Najskuteczniejszym sposobem budowy pojednanego, sprawiedliwego i pokojowego społeczeństwa jest życie w głębokiej komunii z Bogiem i z innymi. Wokół Stołu Pańskiego spotykają się bowiem kobiety i mężczyźni różnego pochodzenia, kultury, rasy, języka i narodu. Dzięki Ciału i Krwi Chrystusa tworzą jeden i ten sam organizm. Za pośrednictwem Chrystusa-Eucharystii stają się przyrodni, a więc autentycznymi braćmi i siostrami, dzięki Słowu, Ciału i Krwi samego Jezusa Chrystusa. Ta więź braterstwa jest silniejsza niż więź rodziny ludzkiej czy naszych plemion. «Albowiem tych, których od wieków poznał, tych też przeznaczył na to, by stali się na wzór obrazu Jego Syna, aby On był pierworodnym między wielu braćmi» (*Rz* 8, 29). Przykład Jezusa uzdalnia ich do wzajemnej miłości, do dawania życia za siebie nawzajem, gdyż miłość, którą każdy jest kochany, musi się objawiać czynem i prawdą.^[201] Niezbędne jest więc świętowanie we wspólnocie niedzieli, Dnia Pańskiego, jak również świąt nakazanych.

153. Nie zamierzam tu dawać teologicznego wykładu o Eucharystii. Jego główne rysy naszkicowałem w posynodalnej adhortacji apostołskiej *Sacramentum caritatis*. W tym miejscu zachęcam cały Kościół w Afryce do pielęgnowania szczególnie celebracji Eucharystii, pamiętki Ofiary Chrystusa Jezusa, znaku jedności i więzi miłości, uczty paschalnej i rękojmi życia wiecznego. Eucharystia powinna być sprawowana z godnością i według ustalonych norm. Adoracja eucharystyczna, osobista i wspólnotowa, pozwoli pogłębić to wielkie misterium. W tym duchu mógłby się odbyć kontynentalny kongres eucharystyczny. Wspomógłby on wysiłek chrześcijan w ich trosce o dawanie świadectwa podstawowym wartościom komunii we wszystkich społeczeństwach afrykańskich.^[202]

154. Mając na względzie poszanowanie dla misterium eucharystycznego, Ojcowie synodalni przypominają, że kościoły i kaplice są miejscami świętymi i zarezerwowanymi wyłącznie dla celebracji liturgicznych. Trzeba więc unikać, gdy to tylko możliwe, by stawały się zwykłą przestrzenią spotkań towarzyskich czy wydarzeń kulturalnych. Należy wspierać ich podstawową funkcję uprzywilejowanego miejsca spotkania z Bogiem i Jego ludem, między Bogiem a Jego wiernym stworzeniem. Należy ponadto czuwać, aby architektura tych budynków sakralnych była godna sprawowanego misterium oraz zgodna z prawodawstwem kościelnym i stylem lokalnym. Bu-

dowle te muszą być wznoszone pod nadzorem biskupów, po wysłuchaniu opinii osób kompetentnych w dziedzinie liturgii i architektury. Oby można było powiedzieć, przekraczając próg: «Prawdziwie Pan jest na tym miejscu (...) Prawdziwie jest to dom Boga i brama do nieba!» (*Rdz* 26, 16-17). Miejsca te osiągną również swoją celowość, o ile są pomocą dla wspólnoty, odrodzonej w Eucharystii i innych sakramentach, w przedłużaniu jej celebracji w życiu społecznym, idąc za przykładem samego Chrystusa (por. *J* 13, 15).^[203] Ta «eucharystyczna spójność»^[204] stanowi wyzwanie dla sumienia każdego chrześcijanina (por. *IKor* 11, 7-34).

C. Pojednanie

155. Aby pomóc afrykańskim społeczeństwom w uleczeniu ran podziałów i nienawiści, Ojcowie Synodu wzywają Kościół, aby pamiętał, że nosi w swoim łonie te same zranienia i rozgoryczenia. Potrzebuje zatem, by Pan go uleczył, aby mógł w sposób wiarygodny potwierdzać, że sakrament pojednania opatruje i leczy złamane serca. Sakrament ten odnawia zerwane więzi między osobą ludzką a Bogiem oraz przywraca więzi w społeczeństwie. Wychowuje też nasze serca i nasze umysły, abyśmy nauczyli się żyć w duchu jedności, współczucia, braterskiej miłości, miłosierdzia, w duchu pokory (por. *I P* 3, 8).

156. Przypominam znaczenie spowiedzi indywidualnej, której nie może zastąpić żaden inny akt pojednania ani żadna inna paraliturgia. Zachęcam więc wszystkich wiernych Kościoła, duchowieństwo, osoby konsekrowane i świeckich do przywrócenia prawdziwego miejsca sakramentowi pojednania w jego podwójnym wymiarze osobistym i wspólnotowym.^[205] Wspólnoty pozbawione kapłanów z powodu odległości lub innych przyczyn mogą przeżywać kościelny charakter pokuty i pojednania poprzez formy niesakramentalne. Do pokutnej drogi Kościoła mogą się zatem dołączyć chrześcijanie o nieuregulowanej sytuacji. Jak wskazali Ojcowie synodalni, forma niesakramentalna może być uważana za sposób przygotowania wiernych do owocnego przyjęcia tego sakramentu,^[206] ale nie może stać się normą ani tym bardziej zastępować samego sakramentu. Z całego serca zachęcam kapłanów, by oświadczyli, że korzystali z tego sakramentu i byli naprawdę dyspozycyjni do jego sprawowania.

157. Aby wspierać pojednanie w sposób zbiorowy gorąco zalecam, jak tego życzyli sobie Ojcowie synodalni, obchodzenie co roku w każdym kraju afrykańskim «dnia lub tygodnia pojednania, szczególnie w czasie Adwentu lub Wielkiego Postu».^[207] Wkład w jego przeprowadzenie będzie mogła wnieść SCEAM i, w porozumieniu ze Stolicą Apostolską, promować *Rok Pojednania* na szczeblu kontynentalnym, aby uprosić u Boga szczególne przebaczenie za wszelkie zło i rany, które ludzie w Afryce zadali sobie wzajemnie, i aby pojednały się osoby i grupy zranione w Kościele i w całym społeczeństwie.^[208] Chodziłoby o Nadzwyczajny Rok Jubileuszowy, «podczas którego Kościół w Afryce i na sąsiednich wyspach złożyłby dziękczynienie z Kościołem powszechnym i prosił o otrzymanie darów Ducha Świętego»,^[209] a szczególnie daru pojednania, sprawiedliwości i pokoju.

158. Cenne będzie dla takich obchodów skorzystanie z rady Ojców synodalnych: «Niech będzie zachowana i wiernie podtrzymywana pamięć o wielkich świadkach wiary, którzy oddali życie w służbie Ewangelii lub wspólnego dobra, albo w obronie prawdy i praw człowieka».^[210] Z tego względu prawdziwymi gwiazdami naszego życia są święci – osoby, «które potrafiły żyć w sposób prawy. One są światłami nadziei. Oczywiście, Jezus Chrystus sam jest światłem przez antonomazję, słońcem, które wzeszło nad wszystkimi ciemnościami historii. Aby jednak do Niego dotrzeć, potrzebujemy bliższych światła – ludzi, którzy dają światło, czerpiąc je z Jego światła, i w ten sposób pozwalają nam orientować się w naszej przeprawie».^[211]

W Ouidah, w Beninie, 19 listopada 2011, w siódmym roku mojego Pontyfikatu.

BENEDICTUS PP. XVI

Przypisy według strony internetowej

^[51] Por. Kongr. Nauki Wiary, *Nota doktrynalna na temat pewnych aspektów ewangelizacji* (3 grudnia 2007), 9: *AAS* 100 (2008), 407-498; *L'Osservatore Romano*, wyd. polskie, n. 2/2008, ss. 32-33.

^[52] *Lineamenta*, 48.

^[53] *Propositio* 43.

^[54] *Tamże*.

^[55] Por. Benedykt XVI, *Przemówienie do Papieskiej Rady ds. Świeckich* (21 maja 2010): *Insegnamenti* VI/1 (2010), 758; *L'Osservatore Romano*, wyd. polskie, n. 7/2010, s. 46.

^[56] Por. Sobór Wat. II, Dekret o misyjnej działalności Kościoła *Ad gentes*, 15.

^[57] Paweł VI, Adhort. apost. *Evangelii nuntiandi* (8 grudnia 1975), 22: *AAS* 68 (1976), 20.

^[58] Por. *Propositio* 9.

^[59] Por. *Propositio* 8.

^[60] Por. nn. 28-34: *AAS* 77 (1985), 250-273. Nauczanie to zostało potwierdzone przez List apostołski w formie « motu proprio » *Misericordia Dei* (2 maja 2002): *AAS* 94 (2002), 452-459; *L'Osservatore Romano*, wyd. polskie, n. 6/2002, ss. 4-7.

^[61] Por. *Propositio* 7.

^[62] Por. List apost. *Novo millennio ineunte* (6 stycznia 2001), 40: *AAS* 93 (2001), 297.

^[63] *Tamże*.

^[64] *Tamże*.

^[65] Por. *Propositio* 9.

^[66] Por. *Propositio* 33.

^[67] Kongr. Nauki Wiary, *Nota doktrynalna na temat pewnych aspektów ewangelizacji* (3 grudnia 2007), 6: *AAS* 100 (2008), 494; *L'Osservatore Romano*, wyd. polskie, n. 2/2008, ss. 32-33.

^[68] Por. Paweł VI, Adhort. apost. *Evangelii nuntiandi* (8 grudnia 1975), 19-20: *AAS* 68 (1976), 18-19.

^[69] Por. Jan Paweł II, List apost. *Novo millennio ineunte* (6 stycznia 2001), 40: *AAS* 93 (2001), 295.

^[70] Por. *Propositio* 32.

^[71] Benedykt XVI, *II Zgromadzenie Specjalne dla Afryki Synodu Biskupów. Rozważanie podczas liturgicznej modlitwy w ciągu dnia* (5 października 2009): *AAS* 101 (2009), 924; *L'Osservatore Romano*, wyd. polskie, n. 1/2010, s. 30.

- [72] N. 55: *AAS* 102 (2010), 734-735.
- [73] Por. *Propositio* 45.
- [74] Benedykt XVI, *Przemówienie do członków Rady Specjalnej dla Afryki Synodu Biskupów*, Jaunde [Kamerun] (19 marca 2009): *AAS* 101 (2009), 313; *L'Osservatore Romano*, wyd. polskie, n. 5/2009, s. 38.
- [75] Por. Tenże, Posynodalna adhort. apost. *Sacramentum caritatis* (22 lutego 2007), 51: *AAS* 99 (2007), 144.
- [..]
- [199] *Commentatorium in Isaiam prophetam, Prologus: PL* 24, 17.
- [200] Por. *Propositio* 46.
- [201] Por. Benedykt XVI, Posynodalna adhort. apost. *Sacramentum caritatis* (22 lutego 2007), 82: *AAS* 99 (2007), 168-169; Tenże, Enc. *Deus caritas est* (25 grudnia 2005), 14: *AAS* 98 (2006), 228-229.
- [202] Por. *Propositio* 8.
- [203] Por. Benedykt XVI, Posynodalna adhort. apost. *Sacramentum caritatis* (22 lutego 2007), 51: *AAS* 99 (2007), 144.
- [204] *Tamże*, 83: *AAS* 99 (2007), 169.
- [205] Por. *Propositio* 5.
- [206] Por. Jan Paweł II, Posynodalna adhort. apost. *Reconciliatio et paenitentia* (2 grudnia 1984), 23: *AAS* 77 (1985), 233-235.
- [207] *Propositio* 8.
- [208] Por. *Tamże*.
- [209] *Tamże*.
- [210] *Propositio* 9.
- [211] Benedykt XVI, Enc. *Spe salvi* (30 listopada 2007), 49: *AAS* 99 (2007), 1025.